

ΕΝΑ

Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

Η φιλελεύθερη κρίση της δημοκρατίας

Άγγελος Χρυσόγελος,
Αναπληρωτής Καθηγητής
Διεθνών Σχέσεων,
London Metropolitan University

Η φιλελεύθερη κρίση της δημοκρατίας

Άγγελος Χρυσόγελος,
Αναπληρωτής Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων, London Metropolitan University

Η συζήτηση περί «κρίσης της φιλελεύθερης δημοκρατίας» κορυφώθηκε πριν από μερικά χρόνια, ιδιαίτερα στην περίοδο της προεδρίας Τραμπ και των εκλογικών επιτυχιών διαφόρων λαϊκιστικών κομμάτων, συνεχίζει όμως να απασχολεί τον δημόσιο διάλογο στην Ελλάδα, την Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο. Στον δυτικό κόσμο, η κρίση της φιλελεύθερης δημοκρατίας παρουσιάστηκε κυρίως ως μια διαπάλη μεταξύ ενός «καλού φιλελευθερισμού» και ενός «κακού λαϊκισμού». Στο μικρό αυτό σημείωμα θα παρουσιάσω την άποψη ότι το δίπολο «φιλελευθερισμός/λαϊκισμός» συγκαλύπτει καίριες όψεις του ζητήματος της δημοκρατίας και της κρίσης που αυτή περνά.

Στην πραγματικότητα, αν η φιλελεύθερη δημοκρατία βρίσκεται όντως σε κρίση, αυτό δεν οφείλεται σε κάποιου είδους επίθεση από εξωγενείς παράγοντες –λαϊκιστές, ακροδεξιούς, μεγάλες αυταρχικές δυνάμεις, όπως η Ρωσία και η Κίνα κ.λπ.– αλλά στην εγγενή αντίφαση μεταξύ φιλελευθερισμού και δημοκρατίας. Πολύ απλά, αν οι δυτικές δημοκρατίες σήμερα διέρχονται κρίση, αυτό οφείλεται στο ότι τα σημερινά φιλελεύθερα καθεστώτα πρέπει να γίνουν ολοένα και λιγότερο δημοκρατικά προκειμένου να παραμείνουν φιλελεύθερα.

Είναι καταρχάς απαραίτητο να αποσυνδέσουμε το φιλελευθερισμό από τη δημοκρατία, τόσο ιστορικά όσο και εννοιολογικά. Αυτό προϋποθέτει να απο-αποικιοποιήσουμε την πολιτική μας σκέψη από την κυρίαρχη ιδεολογία της φιλελεύθερης δημοκρατίας και να σκεφτούμε πέρα από τον ορίζοντα του φιλελευθερισμού. Από τον 18ο αιώνα και μετά, ο φιλελευθερισμός ουσιαστικά οικειοποιήθηκε τη δημοκρατία, μια έννοια που προϋπήρχε για δύο χιλιετίες.

Όπως έδειξε στην περίφημη διάλεξή του που δημοσιεύθηκε με τον χαρακτηριστικό τίτλο *Ελευθερία πριν από το φιλελευθερισμό*¹ ο Κουέντιν Σκίνερ, η πολιτική σκέψη και διαπάλη είχε επαρκώς ανεπτυγμένη την έννοια της αυτονομίας και ελευθερίας του ατόμου πριν από την επικράτηση του φιλελευθερισμού. Η καίρια διαφορά είναι ότι η αυτονομία και η ελευθερία κατανοούνταν στο πλαίσιο όχι της ιδιωτικότητας αλλά της συμμετοχής στα κοινά, που πραγμάτωνε την αποστολή και ολοκλήρωνε την προσωπικότητα του ατόμου.

---

¹ Quentin Skinner, *Liberty before Liberalism*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012.

Αυτή η κλασική ρεπουμπλικανική αντίληψη περί δημοκρατίας έχει τις ρίζες της στην αρχαία Αθήνα και Ρώμη, μέσω των οποίων μεταπήδησε και στη σκέψη του πρώιμου (και μετέπειτα κυρίως ανατολικού) χριστιανισμού, όπου η πίστη και η σωτηρία κατανοήθηκαν κυρίως ως πράξη συμμετοχής στην εκκλησιαστική κοινότητα. Στη βάση της ρεπουμπλικανικής αντίληψης της δημοκρατίας και της πολιτικής ήταν τρεις αρχές: η συμμετοχή, η διαβούλευση και η δυνατότητα επιλογής μεταξύ διαφορετικών θέσεων για ένα θέμα (αυτό που ονομάζουμε σήμερα «πολιτικοποίηση» ενός ζητήματος)².

Το εντυπωσιακό με αυτές τις τρεις αρχές της δημοκρατικής ζωής είναι φυσικά ότι και οι τρεις, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, αντιστρατεύονται βασικές αρχές του φιλελευθερισμού, ο οποίος θέτει σε κάθε περίπτωση την προστασία της ατομικότητας και της ιδιωτικότητας πάνω και από τη δημόσια συμμετοχή και από την πολιτικοποίηση των δημόσιων ζητημάτων και από την ελεύθερη διαβούλευση και το διάλογο στον δημόσιο χώρο. Όπως έχει δείξει σειρά στοχαστών άλλωστε, τόσο κλασικά συντηρητικών όσο και αριστερών/ριζοσπαστών, στο θεμέλιο του σύγχρονου φιλελευθερισμού βρίσκεται ο αυταρχισμός του χομπσιανού Λεβιάθαν, μια εξουσία πέρα από τον έλεγχο και τις συγκρούσεις του πολιτικού, ιδεατά πλήρως απο-πολιτικοποιημένη και ουδέτερη.

Η τύχη του φιλελευθερισμού ήταν ότι η άνοδος του υπήρξε συνυφασμένη με αγώνες ενάντια στη μοναρχική αυθαιρεσία και το συγκεντρωτισμό του «παλαιού καθεστώτος». Άλλο αν αυτός ο ίδιος μοναρχικός συγκεντρωτισμός είχε επιβληθεί στο όνομα πρώιμα φιλελεύθερων ιδεών και αξιών του Διαφωτισμού περί «πεφωτισμένης» διακυβέρνησης και εις βάρος παραδοσιακών στρωμάτων όπως η αριστοκρατία που διέπονταν από ιδέες συμμετοχής και διαβούλευσης πάνω στις πολιτικές αποφάσεις (αποκλειστικά των ιδίων φυσικά μέσα στους παραδοσιακούς μεσαιωνικούς θεσμούς αντιπροσώπευσης). Εν πάση περιπτώσει, η επικράτηση του φιλελευθερισμού τον 19ο αιώνα συμβάδισε με τη διατύπωση, αν και σπάνια την εκπλήρωση, μαζικών-δημοκρατικών αιτημάτων.

---

² Να ξεκαθαρίσω ότι σε καμία περίπτωση δεν παραβλέπω ότι αυτές οι ιδέες αναπτύχθηκαν σε περιόδους τεράστιων ανισοτήτων και προκαταλήψεων. Προφανώς η έννοια της ρεπουμπλικανικής δημοκρατίας απέκλειε καταρχάς τις γυναίκες και σε αρκετές περιπτώσεις τις λαϊκές μάζες, ενώ σε κάποιες άλλες αντανάκλασε διαδικασίες συγκέντρωσης πλούτου στη βάση της δουλοκτησίας ή της αποικιοκρατίας. Το επιχείρημα δεν αφορά την ανθρώπινη ηθική της αρχαίας Αθήνας, της πρώιμης νεωτερικής Αγγλίας ή του αμερικανικού Νότου του 18ου αιώνα, αλλά ιδέες που συνιστούν μια θεμελιωδώς διαφορετική από το φιλελευθερισμό κατανόηση της δημοκρατίας αν είχαν επεκταθεί πέρα από τον πυρήνα των αρχικών υποκειμένων τους. Για την ιστορία όμως, φαινόμενα όπως ο συστηματικός αποικισμός άλλων ηπείρων, ο επιστημονικός ρατσισμός ή η διά νόμου διάκριση εις βάρος των γυναικών είναι εγγενώς συνδεδεμένα με τον νεωτερικό φιλελευθερισμό.

Ο ομορτισμός του φιλελευθερισμού σε σχέση με τη δημοκρατία όμως ήταν ξεκάθαρος. Όπως δείχνει στο πρόσφατο βιβλίο της³ η Αμερικανίδα συντηρητική ακαδημαϊκός Έμιλι Φίνλεϊ, σημαντικοί φιλελεύθεροι διανοητές, από τον θεωρούμενο «ριζοσπάστη» Ρουσό μέχρι τον Τζον Ρολς στις μέρες μας, υιοθέτησαν το λεξιλόγιο και το ιδεώδες της δημοκρατίας προκειμένου να την επαναορίσουν ως ένα σύστημα που νομιμοποιεί την εξουσία διαφόρων ελίτ, πολιτικών αλλά και οικονομικών, επιστημονικών κ.λπ. Η φιλελεύθερη δημοκρατία δηλαδή αποτελεί ουσιαστικά μια πολύ συγκεκριμένη ιδεολογία –η Φίνλεϊ την αποκαλεί «δημοκρατισμό» (democratism)–, που σκοπό έχει την απόκρουση και απονεύρωση μαζικών αιτημάτων συμμετοχής και δυνατότητας επιλογής μεταξύ διαφορετικών πολιτικών.

Η ιδεολογία του δημοκρατισμού φαίνεται ξεκάθαρα στη σύγχρονη ρητορική περί του κινδύνου του «λαϊκισμού». Αυτός στην καλύτερη περίπτωση παρουσιάζεται ως μια ατυχής ριζοσπαστικοποίηση του εκλογικού/λαϊκού πυλώνα της φιλελεύθερης δημοκρατίας, η οποία όμως δεν πρέπει να αφηθεί να πλήξει τον πολύ σημαντικότερο φιλελεύθερο/θεσμικό αντι-πλειοψηφικό πυλώνα του συστήματος. Με βάση αυτή την οπτική, η φιλελεύθερη δημοκρατία σήμερα δεν είναι τίποτα περισσότερο από αυτό για το οποίο οι ιδρυτές της την προόριζαν στις αρχές του 19ου αιώνα: ένα σύστημα εκ των υστέρων λαϊκής νομιμοποίησης της εναλλαγής μερίδων των ελίτ σε μια πολιτική εξουσία με εξαρχής αυστηρά περιορισμένες αρμοδιότητες έναντι της αγοράς, της ιδιοκτησίας και της επιστημονικής και τεχνοκρατικής αυθεντίας.

Η ψευδαίσθηση δημοκρατικότητας του φιλελευθερισμού επιτάθηκε τον 20ό αιώνα λόγω της στρατηγικής προσαρμογής των φιλελεύθερων καθεστώτων στις δύο ογκώδεις μαζικές δυνάμεις εκείνης της εποχής, τον εθνικισμό και το σοσιαλισμό. Η συμφιλίωση της φιλελεύθερης δημοκρατίας έγινε δυνατή χάρη στην επινόηση του δημοκρατικού μαζικού κόμματος, ενός τρόπου μαζικής οργάνωσης ο οποίος, αν δεν έκανε τις μάζες πλήρως κυρίαρχο δημοκρατικό υποκείμενο, τουλάχιστον υποκαθιστούσε τις αξίες της συμμετοχής, της διαβούλευσης και της δημοκρατικής επιλογής στις εσωτερικές διαδικασίες των οργάνων του. Η καλή τύχη της φιλελεύθερης δημοκρατίας τής επέτρεψε έτσι να χρησιμοποιήσει το μαζικό κόμμα (σοσιαλδημοκρατικό, συντηρητικό, χριστιανοδημοκρατικό ή ριζοσπαστικό) για να αναβαπτίσει τη νομιμοποίησή της στη μεταπολεμική και ψυχροπολεμική περίοδο. Όταν έπαψε να το χρειάζεται βεβαίως, με το πέρας του Ψυχρού Πολέμου, εξαπέλυσε αδυσώπητη επίθεση εναντίον του.

Η επίθεση του φιλελευθερισμού στη δημοκρατία τα τελευταία τριάντα χρόνια δεν μπορεί να κατανοηθεί πλήρως εκτός του διεθνούς πλαισίου. Έχει γίνει σαφές άλλωστε ότι στη σημερινή εποχή ο φιλελεύθερος αντι-πλειοψηφικός πυλώνας της φιλελεύθερης δημοκρατίας έχει πια πλήρως διεθνοποιηθεί. Ανώτατες δικαστικές και ρυθμιστικές αρχές, ανεξάρτητοι φορείς, τεχνογνωσία και επιστήμη, δίκτυα διακυβέρνησης, όλο το πλέγμα «αρνητικής» εξουσίας που σκοπό έχει την ποδηγέτηση του λαϊκού/εκλογικού πυλώνα

³ Emily B. Finley, *The Ideology of Democratism*, Oxford, Oxford University Press, 2022.

λειτουργεί πλέον κατά κύριο λόγο σε υπερεθνικό και διεθνικό επίπεδο, επιβάλλοντας αρχές, κανόνες, νόρμες και νόμους στις εθνικές δημοκρατίες στο όνομα της «διακυβέρνησης» και της «ολοκλήρωσης». Με αυτό τον τρόπο, οι δυτικές κοινωνίες επιστρέφουν ουσιαστικά στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, στην «εποχή της επανάστασης» κατά Χομπσμπάουμ, όπου τα αιτήματα δημοκρατικής κυριαρχίας και εθνικής ανεξαρτησίας ήταν πλήρως διασυνδεδεμένα και αλληλοσυμπληρούμενα, κατά κυριολεξία δίδυμα.

Μέσα από τη διεθνή οπτική της κρίσης της φιλελεύθερης δημοκρατίας, που στην πραγματικότητα είναι φιλελεύθερη κρίση της δημοκρατίας, κατανοούμε επίσης καλύτερα την πραγματική, διφορούμενη φύση του φιλελευθερισμού και τα στρατηγικά πλεονεκτήματα που αυτή του προσφέρει. Όψη του παγκόσμιου φιλελευθερισμού άλλωστε είναι και το Washington consensus του ΔΝΤ τη δεκαετία του '90 και η ολοένα βαθύτερη διεθνής συνεργασία για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής σήμερα και οι αμερικανικές και νατοϊκές «ανθρωπιστικές» επεμβάσεις του τότε και η ενεργός προώθηση των ΛΟΑΤΚΙ δικαιωμάτων από τις κατά τόπους αμερικανικές πρεσβείες σήμερα (ακόμα και στα χρόνια της προεδρίας Τραμπ).

Κοινό όλων αυτών των αντιφατικών όψεων, παρά το διαφορετικό ιδεολογικό τους πρόσημο, είναι φυσικά ότι το διεθνές σύστημα λειτουργεί στη βάση μιας μόνιμης προωθητικής δύναμης, ενός *perpetuum mobile*, μιας διαρκούς επανάστασης από τα πάνω που επιβάλλεται σε κατά τόπους συνήθειες, κουλτούρες και δημοκρατικές διαδικασίες, συχνά ακόμα στρέφεται εναντίον του ίδιου του φιλελευθερισμού. Είναι ειρωνικό άλλωστε πόσο, στη συζήτηση των διεθνών σχέσεων σήμερα, ο λαϊκισμός παρουσιάζεται ως απειλή για τη «φιλελεύθερη διεθνή τάξη» (*liberal international order*), όταν είναι ο φιλελευθερισμός αυτός που εδώ και τρεις δεκαετίες υπονομεύει συστηματικά βασικές παραδοχές και άλλοτε υποσχέσεις αυτής της τάξης όπως η εθνική κυριαρχία, ο σεβασμός των συνόρων ή η ισότιμη συμμετοχή κρατών στους διεθνείς οργανισμούς. Και συχνά μάλιστα στο όνομα προοδευτικών αρχών και σκοπών, εκπληρώνοντας αυτό που οι Τάνια Μπέρτζελ και Μίχαελ Τσιρν έχουν ονομάσει τον «μετα-εθνικό σκοπό» του φιλελευθερισμού⁴.

Η παραπάνω συζήτηση αναδεικνύει έτσι το δυισμό του φιλελευθερισμού στη βάση δύο διαφορετικών αντιλήψεων περί ελευθερίας και των τομέων στους οποίους αυτή θα πρέπει να εκτείνεται. Είναι η γνωστή διαφοροποίηση μεταξύ κλασικού (εθνικού, αυταρχικού, ελευθεριακού κ.λπ.) και κοινωνικού (προοδευτικού, δημοκρατικού κ.λπ.) φιλελευθερισμού. Οι αξιακές διαφορές μεταξύ των δύο είναι οπωσδήποτε υπαρκτές, κάτι που βέβαια επιτρέπει στις διαφορετικές πτέρυγες του φιλελευθερισμού να συνάπτουν τακτικές συμμαχίες με πολιτικές δυνάμεις εκατέρωθεν αυτού, συνήθως διεισδύοντας και καταλαμβάνοντάς τες από μέσα.

⁴ Tanja A. Börzel and Michael Zürn, Contestations of the Liberal International Order: From Liberal Multilateralism to Postnational Liberalism, *International Organization*, 75(52), 282-305, 2021.

Έστω και έτσι, κάποιος θα αντέτεινε ότι «δεν είναι όλοι (οι φιλελευθερισμοί) ίδιοι». Ότι υπάρχει ουσιώδης διαφορά μεταξύ του κλασικού ή σμιτιανού φιλελευθερισμού, που γίνεται φύλλο συκής για δεξιές ή ακόμα και ακροδεξιές δυνάμεις (βλ. αυτο-χαρακτηρισμό του Μάκη Βορίδη ως «εθνικο-φιλελεύθερου» όταν είχε αναλάβει το πρώτο υπουργικό του πόστο στην κυβέρνηση Παπαδήμου), και του προοδευτικού κοινωνικού φιλελευθερισμού, που προκρίνει ρύθμιση των αγορών, κανόνες για το περιβάλλον, προστασία ατομικών δικαιωμάτων και των μειονοτήτων.

Δεν είναι σκοπός μου να υποτιμήσω αυτές τις καίριες διαφορές, που σε τελική ανάλυση ξεπερνούν τα όρια του φιλελευθερισμού και ορίζουν το περιεχόμενο της πάντα επίκαιρης διαπάλης μεταξύ συντήρησης και προόδου. Το αντικείμενο της συζήτησης όμως εδώ αφορά κάτι πολύ πιο συγκεκριμένο: τη σχέση του φιλελευθερισμού με τη δημοκρατία και το ρόλο του ως μια ιδεολογία πολιτικής οργάνωσης και σχέσης του ατόμου με την πολιτική εξουσία. Από την άποψη αυτή, κλασικός ή προοδευτικός, σμιτιανός ή κοινωνικός, ο φιλελευθερισμός έχει πάντα την ίδια αντίληψη για το άτομο ως φορέα δημοκρατικής και, στο διεθνές επίπεδο, εθνικής κυριαρχίας.

Ο φιλελευθερισμός αυτοκατανοείται θεμελιωδώς ως μια ιδεολογία προόδου, κίνησης προς τα εμπρός, χειραφέτησης, εξατομίκευσης. Ανεξάρτητα από το ιδεολογικό πρόσημο του σκοπού που επιδιώκει, η τεχνοτροπία και η μέθοδος επιβολής είναι κοινές, ουσιαστικώς χομπσιανές. Η κρατική εξουσία είναι κάτι που πρέπει να μένει μακριά από τη δημοκρατική διαπάλη, η διαδικασία αναζήτησης της ορθολογικής λύσης (απελευθέρωσης ή ρύθμισης της μιας ή της άλλης αγοράς, προστασίας του ενός ή του άλλου δικαιώματος) πρέπει να λαμβάνει χώρα πέρα από τα όρια που μπορεί να φτάσει η δημόσια διαβούλευση της δημοκρατικής κοινότητας. Πλέον δε υπάρχει και η αντίρροπη κίνηση, η προληπτική αστυνόμευση των ορίων αυτής της διαβούλευσης, προτού αυτή φτάσει πιο κοντά από όσο πρέπει στον πυρήνα της εξουσίας.

Με βάση τα παραπάνω, η φιλελεύθερη δημοκρατία δεν διέρχεται κρίση, αλλά ζει τους αναπόφευκτους σπασμούς που ο φιλελευθερισμός βιώνει στην πορεία του προς τα εμπρός. Αυτό που βλέπουμε είναι η φιλελεύθερη κρίση της δημοκρατίας, η οποία, ως ξενιστής του φιλελευθερισμού, τότε λειτουργεί συμβιωτικά και ενισχυτικά, όσο αυτός αναζητεί νομιμοποίηση και μαζικό έρεισμα, και τότε αποτελεί την καύσιμη ύλη του, όταν αυτός εξαπολύει νέα επίθεση στην τοπικότητα, την κοινότητα, την παράδοση, τη λαϊκότητα, τη δημοκρατική πράξη.

Γίνεται ξεκάθαρο επομένως ότι η δημοκρατία δεν μπορεί παρά να είναι σε μια αέναη σχιζοφρενική κατάσταση «κρίσης», όσο κατανοείται και λειτουργεί μέσα στο πλαίσιο του φιλελευθερισμού. Για να βγούμε από αυτό τον φαύλο κύκλο, οι επιταγές της συμμετοχής, της διαβούλευσης και της (αυθεντικής) επιλογής πρέπει να επανα-κατανοηθούν, εν ανάγκη στην αρχή φαντασιακά, έξω και πέρα από τον ορίζοντα του φιλελευθερισμού.

ΕΝΑ

Ίνστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

Ζαλοκώστα 8, 2ος όροφος
Τ.+30 210 3647912

info@enainstitute.org
enainstitute.org

